

Připomenutí zimy

Letošní zima sice svými teplotami zatím připomíná spíše jiná roční období, přesto jsme si mohli užívat i jejich typických projevů, k nimž patří mráz, led a sníh. Proto chci na počátku roku čtenářům jazykového koutku v Živě s využitím záznamů jazykové poradny Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) připomenout výrazy spojené se zimním obdobím, které v posledních letech natolik vzbudily pozornost veřejnosti, že si nakonec „vysloužily“ i samostatné příspěvky v knize *Jsmě v češtině doma?* (Academia, Praha 2012) nebo v časopise *Naše řeč* vydaném ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Ledovka

Nejspíš si vzpomínáte na kalamitu na počátku prosince 2014 – tehdy se s ledem potýkala nejenom motorová vozidla, ale i tramvaje, které sice neklouzaly po vozovce, ale jimž bránily v provozu troleje pokryté krásnou a zároveň velmi zádrnou vrstvou ledu. Mimořádná situace přinesla zvýšenou frekvenci slova *ledovka*, což se odrazilo i v dotazech adresovaných jazykové poradně. Nebylo to poprvé, otázky týkající se výrazu *ledovka* přicházely v zimním období pravidelně již několik let předtím.

Někteří z tazatelů pochybovali, zda je *ledovka* vůbec české slovo. Jiní připomínali, že se tak v jejich dětství říkalo buď *ledové kouli* (která byla oproti sněhovým koulím velmi tvrdá, proto se na ni při koulování muselo dávat obzvlášť pozor), nebo tvrdým bílým bombónům s hnědou náplní (*ledovky*). Žádný jiný význam prý dříve slovo nemělo, pro vyjádření významu „zledovatělý povrch silnice“ se vždy užívalo jen slovo *náledí*. Taková tvrzení se však nezakládají na pravdě. *Ledovka* je (stejně jako *náledí*) zachycena už v Příručním slovníku jazyka českého (v dílu K–M, Státní nakladatelství ČAVU, Praha 1937–38) a rovněž v dalších výkladových slovnících češtiny: ve Slovníku spisovného jazyka českého (Nakladatelství CSAV, Praha 1960 až 1971; reedice Academia, Praha 1989) a Slovníku spisovné češtiny pro školu i veřejnost (Academia, Praha 1994 a 2014), v nichž je popsána takto: „průsvitný ledový povlak tvořící se za deště nebo za mlhy na předmětech, jejichž teplota je pod nulou; námraza; zledovatělý povrch; náledí“. V nejvšeobecnějším významu je tedy slovo *ledovka* možné považovat podle kontextu za synonymní s výrazy *náledí* (např. ve větě: řidiči, pozor na *ledovku*) nebo *námraza* (např. poškození lesů *námrazou*; jak si poradit s *námrazou* na autě).

Existuje však ještě další aspekt. Uvedená slova (*ledovka*, *náledí*, *námraza*) slouží rovněž jako odborné hydrometeorologické termíny a mají své jasně dané definice, na základě kterých se již řadu let užívají např. při předpovědích počasí a následně i v dopravním zpravodajství (např. Meteorologové varují před *ledovkou*, *sněhovými jazyky* a *závějemi* na celém území republiky.

Nebezpečí *ledovky* trvá. ČHMÚ v pátek vydal novou výstrahu před *ledovkou*.)

Na stránkách Českého hydrometeorologického ústavu lze zjistit, že:

- *ledovka* je souvislá, zpravidla homogenní průhledná *ledová usazenina* s hladkým povrchem, která se tvoří zmrzutím přechlazených kapiček mrholení nebo kapek deště na předmětech, o teplotě pod 0 °C;
- *náledí* je *ledová vrstva* pokrývající zemi, která vzniká, jestliže nepřechlazené dešťové kapky nebo kapky mrholení zmrznou na zemi nebo jestliže voda z roztátého sněhu znovu zmrzne;
- *námraza* se tvoří rychlým zmrzutím přechlazených kapiček mlhy nebo oblaků za spolupůsobení sublimace, a to při teplotách v rozmezí od -1 do -10 °C.

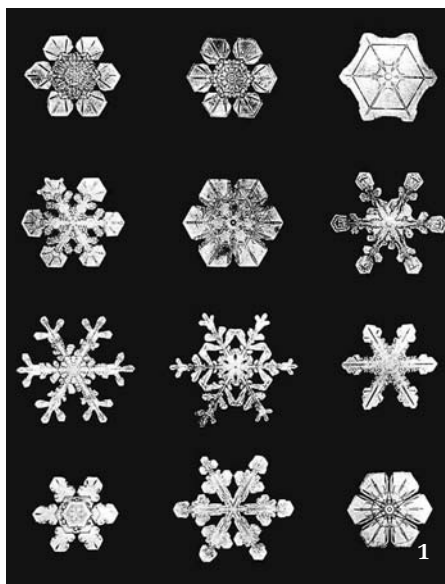
Robert Adam ve svém příspěvku v *Naší řeči* uvádí trojí rozdíl mezi *ledovkou* a *náledím*: a) způsob vzniku; b) fyzikální vlastnosti – *ledovka* je homogenní, souvislá a hladká, zatímco *náledí* tyto vlastnosti mít nemusí; c) místo vzniku – *náledí* se vytváří na (vodorovné) zemi, avšak *ledovka* se může vytvořit i na předmětech šikmých a svislých.

Doklady užití v běžných komunikačních situacích zatím svědčí o jednoznačné převaze výrazu *náledí*, ve zpravodajství je *ledovka* samozřejmostí. Z hlediska chodců i řidičů není podstatné, zda pohyb po zimních cestách zkomplikuje *ledovka*, či *náledí*, v obou případech je nutná opatrnost.

Ledové nápěchy

Dalším z výrazů, které si vyžádaly pozornost, jsou *ledové nápěchy*. Ty bychom naopak ve slovnících češtiny hledali marně, relativně skrovné jsou i příklady z tisku doložené v Českém národním korpusu; nejspíš i proto, že se na rozdíl od *ledovky*

1 Sněhové krystaly (1902). Snímky: W. Bentley (převzato z Wikimedia Commons v souladu s podmínkami použití)

s *nápěchy* nesetkáváme tak často. Ani pro nelingvisty není těžké určit, že podstatné jméno *nápěch* souvisí se slovesem *napěchovat*. Můžeme ho přiřadit k poměrně početné skupině dějových substantiv s předponou *ná-*, jako je např. *náraz* (od *narazit*), *nános* (od *nanosit*), *nálet*, *náklad*, *nátěr*, *náplň* (všimněte si, že se v nich předpona *dlouží*, zatímco v základovém slovesu je s krátkým *a*).

Ledový nápěch je termín z oblasti vodohospodářské terminologie užívaný v souvislosti s vyhlásováním stupňů povodňové aktivity (např.: je třeba okamžitě likvidovat vzniklé *nápěchy* *ledové tříště* a *nahromaděného ledu*). V hydrologické literatuře je popsán jako nahromadění *ledové kaše* v korytě vodního toku, které významně zmenšuje průtočný profil a způsobuje *vzdutí vody*. Nejčastějším místem vzniku *nápěchu* jsou *jezové zdrže* a *konce vzdutí nádrží*. *Nápěchy* dosahují většinou délky několika kilometrů a významně *vzdouvají vodu*. Za určitých podmínek může hladina vystoupit na úroveň vyšší než za stoleté povodně. *Nápěchy* nemusí být jen *ledové*, mohou se vytvořit i z odpadků ve vodních tocích, popř. z materiálu unášeného vodou při povodních. Vzhledem k rizikům, která při jejich tvorbě hrozí, má tento termín své pevné místo v povodňových plánech správy povodí řek i bezpečnostních pokynech obcí, měst, krajů apod.

Sněháňky

V posledním zastavení se vrátíme do období přelomu tisíciletí, kdy vzbudilo pozornost slovo *sněháňky* (s variantou *sněhánky*), které se v zimním období na nějaký čas stalo nedílnou součástí televizních předpovědí počasí. Z původního překrnutí, v němž se z dvouslovného termínu *sněhové přeháňky* staly *sněháňky*, se stal záměr, protože jednoslovný výraz je úspornější a také oživil užívanou meteorologickou terminologii. Základem pro odvození podstatného jména *přeháňka* je nedokonavé sloveso *přehánět*, jehož předpona *př-* naznačuje krátké trvání děje, popř. jeho *zběžné provedení*. *Přeháňka* je krátce trávající *srážka* s proměnlivou intenzitou. Většinou jde o *srážky dešťové*, proto bývá v zimním období obvyklé upřesnit, že můžeme očekávat *srážky sněhové* nebo *smíšené*. Odvozování ženských podstatných jmen příponou *-ka* je časté, hojně jsou zvláště odvozeniny od předponových sloves: *objížďka*, *pojistka*, *příhlásit* – *příhláška*, *uzavírat* – *uzávěrka*. Sloveso *sněhánět* v češtině nemáme, *sněháňky*/*sněhánky* vznikly nápodobou slova *přeháňky*. Totéž platí i pro *dešťánky*, příležitostně se objevují v neformálních textech (od září jsou *dešťánky* a *sněháňky* na denním pořádku). *Sněháňky* se sice jako meteorologický termín neprosadily, svou malou stopu v jazyce však zanechaly.

Pokud byste si o zmíněných slovech chtěli přečíst více, odkazují na články v časopise *Naše řeč*: Robert Adam – *Ledovka* (2008, 5: 91), Anna Černá – *Nápěchy* (2003, 4: 86), Hana Konečná – *Sněháňky* (2000, 4: 83) nebo také na příspěvek Ludmily Uhlířové *Ledovka* v již zmiňované knize *Jsmě v češtině doma?*

Příjemné čtení a hlavně příjemně strávený zimní čas.